

مسئله نفس و بدن
دیدگاه صدرایی و دوگانه‌انگاری دکارتی

مکرم سید علی طالقانی

مرکز بین‌المللی
ترجمه و نشر
المصطفی ﷺ

۱۱۹۲ نمایندگی المصطفیٰ (ع) در مشهد

سروش‌نامه:	طالقانی، سیدعلی، ۱۳۴۹ -
عنوان و نام پدیدآور:	مسئله نفس و بدن: دیدگاه صدرایی و دوگانه‌نگاری دکارتی / مؤلف سیدعلی طالقانی.
مشخصات نشر:	قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ (ع)، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری:	۲۷۲ ص.
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۳۲۹-۰۹۹-۹
وضعیت فهرست نویسی:	فیا
یادداشت:	کتابنامه.
موضوع:	صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم، ۹۷۹ - ۱۰۵۰ق. — دیدگاه درباره نفس
موضوع:	صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم، ۹۷۹ - ۱۰۵۰ق. — دیدگاه درباره جسم و جان
موضوع:	دکارت، رنه، ۱۵۹۶ - ۱۶۵۰م. — دیدگاه درباره جسم و جان
موضوع:	فاستر، جان، ۱۹۲۱م. — دیدگاه درباره فلسفه ذهن
موضوع:	جسم و جان — جنبه‌های مذهبی — اسلام
موضوع:	نفس — جنبه‌های مذهبی — اسلام
موضوع:	فلسفه اسلامی
موضوع:	جسم و جان
موضوع:	فلسفه ذهن
شماره زوده:	جامعه المصطفیٰ (ع) العالمية.
	مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ (ع)
رده بندی شکر:	BP۲۱۶/۵/ط۲۵ ۱۳۹۵
رده بندی دیویی:	۲۹۷/۴۲
شماره کتابشناسی ملی:	۴۴۵۷۲۵۲

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

مسئله نفس و بدن (دیدگاه صدرایی و دوگانه‌نگاری دکارتی)
 مؤلف: دکتر سید علی طالقانی
 چاپ اول: ۱۳۹۵ ش / ۱۳۳۸ ق
 ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ (ع)
 ● چاپ: نارنجستان ● قیمت: ۱۳۵۰۰۰ ریال ● شابک: ۹۷۸۰۶۰۰۳۲۹۰۹۹۹

مواقع یخسار

ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجیه)، نیش کوچه ۱۸
 تلفن: ۰۲۵ ۳۷۸۳۹۳۰۵ - ۰۲۵ ۳۷۸۳۹۳۰۵ / (داخلی ۱۰۵)
 ایران، قم، بلوار محمدامین، سه راه سالاریه. تلفن: ۰۲۵ ۳۲۱۳۳۱۰۶
 ایران، قم، مجتمع ناشران، طبقه سوم واحد ۳۰۸. تلفن: ۰۲۵ ۳۷۸۴۲۴۰۲
 pub.miu.ac.ir ✉ miup@pub.miu.ac.ir https://telegram.me/pub_almostafa

باسپاس از دست اندرکارانی که ما را در تولید این اثر یاری رساندند.

- مدیر انتشارات: مرتضی محمدعلی نژاد شانی
- مدیر تولید: جمفر قاسمی ابهری
- ناظر فنی: محمدباقر شکری
- ناظر گرافیک: مسعود مهدوی
- ناظر چاپ: نعمت‌الله یزدانی

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی فرا روی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که همه به نوعی برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پای‌بندی به دین و سنت و مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این‌رو مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، به‌عنوان اساس معیارهای معتبر جهانی و عمق و اصالت اندیشه‌های ناب، ایستاده ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزة دین، مهم و مورد عنایت تمامی بنیان‌گذاران این شجره طیّبه، به‌ویژه امام بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (دام ظلّه العالی) می‌باشد.

«جامعة المصطفیٰ (ص) العلمیة» برای تحقق این رسالت خطیر و در مسیر نشر معارف ناب محمدی (ص) «مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ (ص)» را تأسیس کرده است.

در پایان لازم می‌دانیم تلاش همه عزیزانی را که در نشر این کتاب سهمی داشته‌اند، سپاس گزارده، ارباب فضل و عروج را به یاری بخوانیم تا ما را از دیدگاه‌های سازنده خویش بهره‌مند سازند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفیٰ (ص)

فهرست

مقدمه.....	۹
------------	---

بخش نخست: دیدگاه ملاصدرا

فصل اول: تعریف نفس نزد ملاصدرا.....	۱۷
تعریف نخست: کلّ قوّة فاعلیّة یصدر عن آثار لا علی وثیرة واحدة.....	۱۷
تعریف دوم: کمالاً اولّ لجسم طبیعی آتی ذی حیاة القوّة.....	۲۲
تعریف سوم: کلّ قوّة لجسم طبیعی من شأنها أن تفعل باستخدام قوّة أخرى تحتها، فهي عندنا نفس.....	۳۴
تعریف چهارم: صورة کمالیة لكل نوع من انواع الحیاة یفعل علی المبادء آثار تلك الحیاة بقواها الخادمة اياها.....	۳۵

فصل دوم: جوهریت نفس نزد صدرا.....	۳۹
-----------------------------------	----

استدلال بر جوهر بودن نفس.....	۳۹
-------------------------------	----

۱. استدلال عمومی بر جوهر بودن نفس.....	۴۰
--	----

۲. استدلال بر جوهر بودن نفس نباتی.....	۴۶
--	----

۳. استدلال بر جوهر بودن نفوس حیوانی واجد ادراکات باطنی.....	۴۸
---	----

۴. استدلال به نفع جوهر بودن نفوس حیوانی و انسانی.....	۴۹
---	----

نقد دیدگاه مخالفان جوهر بودن نفس.....	۵۲
---------------------------------------	----

۱. نقد استدلال‌های ارائه شده به نفع عرض بودن نفس.....	۵۵
---	----

۷۱	۲. استدلال علیه عرض بودن نفس
۷۲	نقد دیدگاه‌های مستلزم عرض بودن نفس
۷۲	۱. رد این‌همانی نفس و بیزاج
۸۵	۲. رد این‌همانی نفس و حیات
۸۷	فصل سوم: ماهیت و تجرد نفس نزد ملاصدرا
۸۸	الف) جسمانیة الحدوث و روحانیة البقاء
۱۰۶	استدلال بر النفس جسمانیة الحدوث و روحانیة البقاء
۱۰۹	نقد دیدگاه مخالف
۱۰۹	۱. رد دیدگاه طرفدار مادی بودن دائمی نفس انسانی
۱۱۱	الف) استدلال بر اینکه نفس انسانی، جسم یا جسمانی نیست
۱۱۹	ب) استدلال بر اینکه نفس از مراتب نفس انسانی جسم یا جسمانی نیست
۱۳۱	۲. نقد دیدگاه طرفدار تجرد دائمی نفس انسانی
۱۳۱	الف) نقد استدلال اول بر تجرد دائمی نفس انسانی
۱۵۰	ب) نقد ملاصدرا بر استفاده از استدلال بر نفع تجرد دائمی نفس انسانی
۱۵۱	ج) نقد استدلال دوم بر تجرد دائمی نفس انسانی
۱۵۵	فصل چهارم: رابطه علی نفس و بدن نزد ملاصدرا
۱۵۵	سه گونه بدن: حقیقی، اصلی، طبیعی
۱۶۱	روح بخاری چیست؟
۱۶۸	ارتباط نفس و بدن طبیعی از طریق روح بخاری
۱۷۳	دو کاربرد نظریه صدرایی تفاعل نفس و بدن

بخش دوم: دوگانه‌انگاری دکارتی

۱۸۱	فصل پنجم: جوهر مادی نزد دکارت
۱۸۱	چیستی جوهر
۱۸۶	چیستی جوهر مادی
۱۸۹	وجود جوهر مادی
۱۹۰	استدلال از طریق قوه تخیل
۱۹۳	استدلال از طریق تکثر مدرکات حسی

فصل ششم: ذهن نزد دکارت.....	۱۹۷
هستی من.....	۱۹۷
چیستی من.....	۱۹۹
هستی ذهن.....	۲۰۲
چیستی ذهن.....	۲۰۴
۱. استدلال از طریق سلب صفات جسمانی.....	۲۰۶
۲. استدلال از طریق ادراک واضح و متمایز.....	۲۰۸
۳. استدلال از طریق تغایر امر متیقن و امر مشکوک.....	۲۰۹
۴. استدلال از طریق بساطت ذهن و ترکب بدن.....	۲۱۱
فصل هفتم: رابطه علی ذهن و بدن نزد دکارت.....	۲۱۵
فصل هشتم: دفاع از امر مجرد بودن ذهن و نقد دیدگاه‌های رقیب.....	۲۲۵
نقد حذف‌گرایی.....	۲۳۰
نقد رفتارگرایی تحلیلی.....	۲۳۳
نقد کارکردگرایی تحلیلی.....	۲۳۶
نقد نظریه این‌همانی نوعی.....	۲۴۲
نقد نظریه این‌همانی مصداقی.....	۲۴۷
رابطه علی ذهن و بدن.....	۲۵۲
استدلال بر وجود جوهر مجرد.....	۲۶۴
کتابنامه.....	۲۶۷

مقدمه

مسئله نفس و بدن یکی از مسائل مهم در متافیزیک نفس است که در سده اخیر با شکل گرفتن رشته‌ای مستقل با عنوان «فلسفه ذهن»^۲ به یکی از محوری‌ترین موضوعات مورد توجه و بررسی فیلسوفان تبدیل شده است. مسئله نفس و بدن نه یک مسئله واحد بلکه مجموعه‌ای از مسایل است. محوری‌ترین این مسایل عبارت است از چیستی نفس، و رابطه علی نفس و بدن. مراد از «رابطه علی» رابطه تأثیر و تأثر است. برای شناخت چیستی نفس باید به پرسش‌هایی از این دست پاسخ داد: آیا نفس جوهر است؟ آیا مادی است؟ آیا همان بدن یا بخشی از آن است؟ آیا قائم به بدن است؟ اگر نفس قائم به بدن است، نسبت آن به بدن، نسبت عرض به معروض است یا نسبت صورت به ماده؟ اگر نفس قائم به بدن نیست، آیا قائم به ذات است یا قائم به غیر؟ این رساله به بررسی چیستی نفس، و رابطه علی نفس و بدن از دیدگاه ملاصدرا و دوگانه‌انگاری دکارتی^۳ می‌پردازد. دیدگاه صدرا دنباله

1. Mind – body problem.

2. philosophy of mind.

3. Cartesian dualism.

و ذیل دیدگاه ارسطویی قرار داشته، روایتی از دیدگاه ماده-صورت‌گرایی^۱ به شمار می‌رود. امروزه ارسطوشناسان در مقام طبقه‌بندی ماده-صورت‌گرایی ارسطو در باب نفس اختلاف نظر جدی دارند.^۲ برخی دیدگاه ارسطو را دوگانه‌انگارانه، برخی مادی‌گرایانه، برخی کارکردگرایانه، و برخی دیگر منحصر به فرد دانسته‌اند. تفسیر دیدگاه صدرا و طبقه‌بندی آن نسبت به تفسیر دیدگاه ارسطو با مشکلاتی به مراتب بیشتر روبه‌رو است. هرچند در این رساله از طبقه‌بندی دیدگاه صدرا پرهیز شده، توضیح دوگانه‌انگاری دکارتی و نقدهای آن بر روایت‌های مختلف یگانه‌انگاری مادی‌گرا زمینه مقایسه دیدگاه صدرا با مهم‌ترین دیدگاه‌های رقیب و طبقه‌بندی آن را برای خواننده فراهم می‌کند.

«دوگانه‌انگاری» یا «دوالیسم» عبارتی است عام برای دیدگاه‌هایی که انسان را مرکب از دو جوهر متمایز مادی و غیرمادی، یا دارای دو ساحت یا دو دسته ویژگی متمایز مادی و غیرمادی دانسته و به عبارت دیگر بر آن است که انسان علاوه بر بدن مادی، دارای جوهر یا ساحت غیر مادی است با نام «نفس». در برابر دوگانه‌انگاران، یگانه‌انگاران^۳ می‌گویند که به دو گروه ماده‌انگار یا فیزیکالیست^۴ و معناگرا یا ایدئالیست^۵ تقسیم می‌شوند. فیزیکالیست‌ها منکر جوهر یا بعد غیرمادی برای انسان هستند و ایدئالیست‌ها منکر جوهر یا بعد مادی. دوالیسم دکارتی روایت خاصی از دوالیسم است که از شاخصه‌های مهم آن این است که ما را مرکب از

1. Hylomorphism.

2. See: Christopher Shields (1993).

3. Foster

4. monists.

5. physicalist.

6. Idealist.

جوهر مادی بدن و جوهر غیرمادی ذهن دانسته، بر آن است که آنها بر هم اثر گذاشته و از هم اثر می‌پذیرند. از این‌رو دوگانه‌انگاری دکارتی «دوگانه‌انگاری جوهری برهم‌کنش‌گرا»^۱ خوانده می‌شود. دوئالیسم جوهری^۲ در برابر گرایش نوینی با نام «دوئالیسم وصفی»^۳ قرار می‌گیرد که ذهن را نه جوهر متمایز غیرمادی بلکه ویژگی‌ها و اوصاف غیرمادی مغز مادی می‌شمارد.

در این اثر افزون بر شرح و توضیح دوگانه‌انگاری دکارتی بر پایه آثار دکارت، درباره‌های فیلسوف تحلیلی معاصر جان فاستر^۴ نیز در دفاع از جوهر مجتهد بودن ذهن تقریر شده است. دفاع فاستر یکی از جدیدترین دفاع‌های جلای فلسفی از موضع دکارت است.

ملاصدرا بدن را هم‌بسته به دوگانه‌انگاران و مادی‌گرایان مادی می‌داند؛ اما نفس را در آغاز پیدایش جوهر مادی و در نهایت جوهری مجرد می‌شمارد.^۵ بدین‌رو دیدگاه صدرا درباره چرستی نفس با دیدگاه دکارت کاملاً متفاوت است. اما دیدگاه صدرا در باب رابطه علی نفس و بدن همچون دیدگاه دکارت برهم‌کنش‌گرایانه است. نفس و بدن بر هم تأثیر علی داشته، از یک‌دیگر اثر می‌پذیرند.

تحریر و تقریر دیدگاه صدرا در باب مسأله نفس و بدن و صورت‌بندی استدلال‌های او می‌تواند دست‌کم از دو جهت برای یاری کند: از یک‌سو به بازشناسی و معرفی میراث گران‌قدر فلسفه اسلامی به

1. Interactionist substance dualism.

2. Substance dualism.

3. Property dualism.

4. John Foster.

۵. صدرالدین محمد شیرازی، الأسفار الأربعة، ج ۸، ص ۱۲.

جهان معاصر و قرار گرفتن نتیجه تلاش‌های فیلسوفان مسلمان در جایگاه مناسب خویش، و از سوی دیگر به یافتن راه‌حلی برای یکی مهم‌ترین مسائل فلسفه ذهن معاصر.

در باب اثر پیش‌رو

این اثر ویراسته رساله‌ای است که در اساس به منظور اخذ مدرک سطح سه از حوزه علمیه قم با راهنمایی استاد غلامرضا فیاضی و مشاورت دکتر امیر دانیال گنابادی، در سال ۱۳۸۶ با رتبه عالی از آن دفاع شده است. این سعادت نصیب مکتوب حاضر بوده است که استاد فیاضی نسخه اولیه آن را از صدر بنامیل خواننده ملاحظات خود را در هاشم آن آورده‌اند. همچنین دکتر امیر دیوانی در قلم مشاور، و استادان حسن معلمی و مهدی زندیه در مقام داوران آن را از نظر گذارنده، اظهار لطف کرده‌اند. چندی بعد که صدیق ارجمند دکتر جعفر مرزایی - در وقت مرکز پژوهشی مجتمع آموزش عالی جامعة المصطفی العالمیه در مشهد - با حسن نظر خود پیشنهاد چاپ آن را داد، داوران محترم آن مرکز نیز با خواننده، انتشار آن توسط مرکز بین‌المللی نشر المصطفی را تأیید کردند. در این ویراست، ساختار کلی اثر اولیه حفظ و اساس محتوا به حال خود گذاشته شده، نظارتی بیش سبک بر ساختار و قلم و مآخذ اعمال شده است. این ویراست به احترام و تحسین نظر استادان و صاحب‌نظرانی که نامشان گذشت، بدون تغییرات اساسی در ساختار و محتوا به دست چاپ سپرده می‌شود تا فرصت استفاده از انتقادات صاحب‌نظران بیشتر فراهم آمده، در ویراست بعدی توفیق پیرایش آن از اشکالات بیشتر نصیب راقم سطور شود. بمنه و کرمه.

این رساله از دو بخش و مجموعاً هشت فصل تشکیل شده است. در بخش اول دیدگاه ملاصدرا و در بخش دوم دوگانه‌انگاری دکارتی توضیح

داده شده است. در این اثر دیدگاه صدرا و دوگانه‌نگاری دکارتی مقایسه نشده است. بررسی تطبیقی دیدگاه‌ها کاری فراتر از این مطالعه است. این اثر در بهترین حالت زمینه این مقایسه را برای خواننده فراهم می‌کند، بخش دوم نسبت به بخش اول، حجم کمتری را به خود اختصاص داده، که عمدتاً ناشی از فربهی آثار صدرا و کم حجمی مکتوبات دکارت است. در بخش نخست عبارات صدرا در پاورقی آمده است تا کار خواننده اهل فن آسان شود، نیازی به مراجعه به منابع متعدد نداشته باشد.

در پایان لازم می‌دانم از استادان، بستگان و دوستانی که در مقام تحریر و انتشار این رساله به اقم سطور حقی دارند، قدرشناسی کنم. پیش از همه یاد و خاطره استاد پاک‌طیلت، بزرگوار خواهم خود سید جلال‌الدین آشتیانی را گرامی می‌دارم که آغازین آشنایی با صدرا مرهون درس‌های منظومه ایشان در مدرسه مبارکه امام صادق (ع) مشهد بود. درس‌های اسفار و شرح قیصری همو بود که مرا بیشتر و عمیق‌تر با این گرایش فکری آشنا کرد. مطمئناً حضور در درس‌های اسفار استادان جوانی امیر و حسن‌زاده آملی نیز در درک بهتر آثار صدرایی به من کمک کرده، مرا در این خود ساخته است. همچنین است درس‌های نه چندان دراز مدت استادان سعادت‌پور و عشاقی در حکمت مشاء، از استاد غلامرضا فیاضی که افتخار و همنامی رساله را از من دریغ نکرد، ده دفتر از یادداشت‌های خود را کریمانه در اختیارم نهاد، و مکتوب حاضر را کلمه به کلمه خواند و نظر داد سپاس فراوان دارم. از استاد عبدالرسول عبودیت که با کرامت نفس مثال‌زدنی خویش، پیش از انتشار آثار خود در این باب، تمام فیش‌هایش را در اختیار نهاد، و در بحث‌های گاه و بی‌گاه گشاده‌رو و صبور بود سپاسگزارم. از دکتر امیر دیوانی نیز که با پذیرفتن سمت مشاوره مرا مفتخر کرد تشکر می‌کنم. بیش از همه

خود را مدیون درس‌های استاد ارجمند سید رضا کلاهدوزان می‌دانم. قریب دو سال از صبح تا شام بحث سقراطی با ذهن نقاد و نکته‌سنج این فرزانه عزلت‌گزین و گریزان از شهرت مرا برای همیشه مدیون و قدردان خود ساخته است.

این پدر و مادر، و بردباری فرزندان و فداکاری همسر بسی فراتر از طاقت من در مقام قدردانی و حق‌شناسی است. مدیون تمام آنها هستم.

همچنین لازم است از دکتر جعفر مروارید و همکاران‌شان در مرکز پژوهشی حجت‌الامینش عالی جامعة المصطفی‌العالمیة مشهد و جناب آقای جعفر قاسمی و همکاران‌شان در مرکز بین‌المللی نشر المصطفی که در مسیر چاپ و انتشار این اثر تلاش کردند تشکر کنم.

و له الحمد اولاً و آخره و له الشکر ظاهراً و باطناً. اللهم ادخلنا فی کلّ خیر ادخلت فیهِ محمداً و آل محمداً و اجنا من کلّ سوء اخرجت منه محمداً و آل محمداً.

سید علی طالقانی